

Steunpunt beleidsrelevant onderzoek
3de generatie

Armoede

Een ruimtelijke blik op armoede en sociale uitsluiting

Isabelle Pannecoucke

April 2013

VLAS-Studies 9

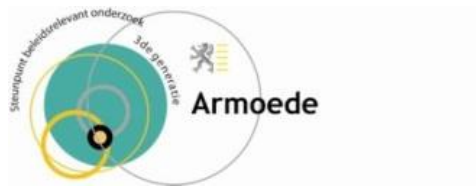
Het Vlaams Armoedesteunpunt is een samenwerkingsverband van UA, KU Leuven, KdG-Hogeschool en Ugent.

Gelieve naar deze publicatie te verwijzen als volgt:

Pannecoucke, I. (2013), *Een ruimtelijke blik op armoede en sociale uitsluiting*, VLAS-Studies 9, Antwerpen: Vlaams Armoedesteunpunt.

Voor meer informatie over deze publicatie: isabelle.pannecoucke@ugent.be

Deze studie werd uitgevoerd in het kader van het Vlaamse armoedesteunpunt en werd gefinancierd door de Vlaams Minister bevoegd voor Armoedebestrijding, Ingrid Lieten.
De conclusies van deze publicatie vertolken niet noodzakelijk de visie van de opdrachtgever..

© 2013 Vlaams Armoedesteunpunt

p.a. Vlaams Armoedesteunpunt
Centrum OASes
Sint Jacobstraat 2 (M232)
2000 Antwerpen

Deze publicatie is ook beschikbaar via www.vlaamsarmoedesteunpunt.be

Inhoud

1.	De ruimtelijke spreiding van armoede en sociale insluiting	5
1.1.	Armoede en sociale uitsluiting in de steden	5
1.2.	Ook op het platteland?	6
1.3.	Ruimtelijke spreiding doorheen de tijd	9
2.	Ontstaan van de ruimtelijke kaart van armoede	9
3.	Omgevingskenmerken in het verhaal over armoede en sociale uitsluiting	11
3.1.	Oorsprong erkenning van het belang van omgevingskenmerken	12
3.2.	Belang van omgevingskenmerken, een Europese vertaling	13
3.3.	Verschillende mechanismen werkzaam	15
4.	Een (selectief) antwoord vanuit het beleid	19
4.1.	Een beleid voor de stad in evolutie	20
4.2.	Het platgelopen pad van de sociale mix	22
4.2.1.	Sociale mix als wondermiddel	22
4.2.2.	De minder wonderlijke kanten van sociale mix	23
4.2.3.	De sociale mix-weg niet als enige weg	24
5.	Enkele elementen ter uitleiding	26

Inleiding

Dat armoede meer is dan enkel inkomensarmoede wordt, vanaf de begin jaren 1990, geleidelijk aan meer algemeen goed. De meervoudigheid van het armoedefenomeen komt naar voor in de benadering van armoede als een netwerk van sociale uitsluitingen op verschillende levensdomeinen. Daarenboven houdt armoede ook de creatie van maatschappelijke verschillen tussen mensen in: het scheidt mensen in armoede van de in de samenleving algemeen aanvaarde leefpatronen. Dergelijke verschillen vertalen zich ook in ruimtelijke termen, in termen van segregatie en concentratie.

Kortom, armoede heeft dan ook een territoriale dimensie. Wonen in een achtergestelde omgeving maakt deel uit van het netwerk van sociale uitsluitingen waarmee mensen in armoede geconfronteerd worden. Deze factor kan zowel als oorzaak en als gevolg van uitsluitingsprocessen beschouwd worden. Dat de relatie tussen sociale uitsluiting en de omgeving niet eenduidig is, vinden we terug in verschillende studies over de invloed van verschillende welvaartstaatypes, in onderzoek naar de effecten van ruimtelijke en sociale beleidsmaatregelen en buurteffecten (De Boyser e.a., 2009: xxix). Welke rol ruimte speelt in processen van uitsluiting en welke de onderliggende redenen zijn waarom bepaalde buurten achtergesteld zijn, blijven of worden, komen naar voor in verschillende modellen en onderzoeken die de relatie tussen ruimte en sociale processen centraal stellen (Heynen & Loecx, 1998). De invalshoek kan zich beperken tot de ruimte als een neutrale ontvanger en weerspiegeling van socio-economische processen of de ruimte als de scène waarop sociale processen zich afspelen. Daarnaast krijgt de ruimte ook een actievere rol toebedeeld, de ruimte als een mogelijk instrument dat bepaalde sociale processen op gang brengt. Het fundamentele element bij deze verschillende benaderingen is de oorzakelijkheid (Cheshire, 2012): maken arme buurten de bewoners armer, of leven arme personen in arme buurten omdat welvarende buurten voor hen financieel onbereikbaar zijn? Is leven in een achtergestelde buurt een afzonderlijk, significant bijkomende oorzaak van armoede? Een belangrijke vraagstelling is dan ook welke kansen (beperkingen) buurten bieden (opleggen) en hoe deze in relatie staan tot armoede en sociale uitsluiting?

Daar de ruimtelijke organisatie van de samenleving geen neutraal gegeven is maar een wezenlijk onderdeel van het maatschappelijk gebeuren is het dan ook belangrijk om armoede en sociale uitsluiting vanuit een ruimtelijke invalshoek te belichten. Hiertoe presenteren we in het eerste deel enkele cijfergegevens. Vervolgens staan we stil bij het ontstaan en het voortbestaan van ruimtelijke woonpatronen. In het derde deel staat de buurt centraal, een steeds meer aangestipte relevante context in wetenschappelijke en politieke debatten over armoede. Daarna volgt een reflectie over het beleid en stippen we mogelijke lessen aan boldie uit voorgaande getrokken kunnen worden. We sluiten af met enkele kritische bedenkingen.

1. De ruimtelijke spreiding van armoede en sociale insluiting

1.1. Armoede en sociale uitsluiting in de steden

België tekent verschillen op naar regionaal niveau tussen het Waals, Vlaams en Brussels Hoofdstedelijk Gewest (Vranken, Geldof & Van Menxel, 1997: 72-73). Op het niveau van de (Vlaamse) steden, die relatief meer maatschappelijke achterstelling binnen hun grenzen optekenen dan plattelandsgemeenten, concentreren zich de problemen in een aantal wijken en buurten (De Decker & Meeus, 2012: 24). Dit blijkt onder andere in de atlas van buurten in moeilijkheden (Vandermotten e.a., 2007). In deze atlas gingen wetenschappers na welke buurten, gemeten op het niveau van de statistische sector, al dan niet als arm beschouwd kunnen worden en hebben hiertoe 17 stadsgewesten gewogen. De resultaten tonen dat ons land ongeveer 1.400 buurten met moeilijkheden telt (tabel 1) waar ongeveer 1,7 miljoen mensen wonen. 800.000 van deze inwoners leven gelukkig wel in wijken met lichte problemen. Brussel, Charleroi en Luik zijn de steden met het grootst aantal arme wijken. In Vlaanderen hebben Antwerpen en Gent de meeste problemen, maar lang niet van eenzelfde grootorde.

Tabel 1: Aantal achtergestelde buurten en inwoners in deze buurten in 17 Belgische stadsgewesten.

Stadsgewest	Aantal achtergestelde buurten	Bevolking in deze buurten
Brussel	295	503.549
Charleroi	274	257.906
Luik	267	280.959
Bergen	140	236.084
Antwerpen	76	156.361
La Louvière	102	96.891
Verviers	36	38.564
Namen	31	34.425
Gent	38	77.051
Doornik	28	25.135
Hasselt	15	26.278
Oostende	20	27.315
Kortrijk	11	9.638
Leuven	9	5.923
Sint-Niklaas	11	13.857
Mechelen	12	12.525
Brugge	4	2.536
Totaal	1.369	1.702.997

Bron: Vandermotten e.a. (2007: 20).

Volgens de onderzoekers concentreren buurten in moeilijkheden bevolkingsgroepen die in economische en sociale, soms culturele problemen verwickeld zitten en die meestal gekoppeld zijn aan een te zwakke politieke mondigheid en vertegenwoordiging.

Dergelijke buurten in moeilijkheden zijn in eerste instantie te vinden in de 19de eeuwse gordels van de grote steden. In deze buurten heeft de werkloosheid toegeslagen door de-industrialisatie en door een gebrek aan scholing. Deze werkloosheid raakte daarenboven verankerd in deze buurten door het optreden van verschillende crisissen en door de daaropvolgende flexibele en competitieve economie. Bovendien zijn de woonomstandigheden en de buurtvoorzieningen nooit gelijkwaardig geweest aan deze van de beter gesitueerde buurten. Hoofdzakelijk een oudere Belgische arbeidersklasse en arbeidsmigranten die in de jaren 1960 en 1970 de sociaal opwaarts mobiele Belgen vervangen hebben, wonen in deze achtergestelde buurten. De onderzoekers onderscheiden een tweede groep van buurten die meer voorkomt langs de Waalse industriële as en ten dele in de Limburgse mijnstreek. Niet de stedelijke concentratie maar de aanwezigheid van grondstoffen en industrie resulteerde in een concentratie van arbeiders. Vooral de de-industrialisatie met sluitingen van de mijnen en (in Wallonië) de zware industrie liggen aan de basis liggen van de moeilijkheden. Tenslotte zijn er sociale woningbuurten. Dat er een relatie bestaat tussen de criteria om buurten in moeilijkheden te detecteren en de toegangsregels tot sociale huisvesting is eerder evident. Deze toegangsregels bepalen immers dat arme huishoudens in sociale woningen terechtkomen (terecht trouwens als we de gebrekkige capaciteit van het marktmechanisme om aan ieder een degelijke woning te verschaffen erbij nemen).

1.2. Ook op het platteland?

Tot dusver hebben we de cijfers beperkt tot de steden. Dit houdt echter niet in dat we de ontwikkelingen op het platteland ontkennen of negeren; hoewel plattelandsarmoede in de literatuur en het beleid in Europa nagenoeg afwezig lijkt. Onder andere de 'rurale idylle' zou achterstelling op het platteland verbloemen (Meert e.a., 2002; Halhead, 2006). Dit geldt niet alleen voor beleidsmakers of onderzoekers maar voor sommige achtergestelde groepen lijken de voordelen van het landelijke leven materiële achterstelling te verzachten (Meert, 2000). Evenwel zijn armoede en sociale uitsluiting op het platteland een realiteit. De meest recentste 'Atlas van achtergestelde buurten in Vlaanderen en Brussel' toont dit duidelijk aan (Kesteloot & Meys, 2008). Alhoewel de meest achtergestelde buurten, zoals reeds aangestipt, zich voornamelijk lokaliseren in Brussel, gevolgd door Antwerpen en Gent in Vlaanderen, telt ook het platteland heel wat achterstelling: namelijk in West-Vlaanderen, het Meetjesland, de Vlaamse Ardennen, het Pajottenland, het Hageland, de Noorderkempen, Noord-Limburg, Zuid-Limburg en Voeren. Armoede en sociale uitsluiting komt er wel veel meer verspreid voor en treffen we er relatief kleinere concentraties aan waardoor de zichtbaarheid afneemt. Tegelijkertijd dienen we stil te staan bij de meting van armoede en sociale uitsluiting. Zijn de gehanteerde indicatoren ook geschikt om plattelandsarmoede te

duiden? Dit is vooral niet het geval wanneer op individueel niveau geconstrueerde achterstellingsmaten geaggregeerd worden in grotere ruimtelijke eenheden. Het armoederisico bijvoorbeeld, is gebaseerd op het inkomen op individueel of huishoudenniveau en biedt hierdoor uiteindelijk geen beeld van de ruimtelijke verdeling van armoede en sociale uitsluiting. Wordt achterstelling op het vlak van mobiliteit, voorzieningen of toegankelijkheid van diensten voldoende opgenomen in de berekening van armoede? Deze elementen worden zelden opgenomen bij het in kaart brengen van stedelijke achterstelling. Wanneer echter rekening gehouden wordt met deze dimensies van achterstelling, brengt dit de grote ruimtelijke verschillen op het platteland in kaart. Dit geeft dan ook aan dat achterstelling op het platteland deels een ander karakter heeft dan in de stad (Schucksmith, 2003; Scharf & Bartlam, 2006). Sommigen (Frawley e.a., 2000, Commins, 2004, Haase & Walsh, 2007) geven dan ook aan dat plattelandsarmoede gemeten dient te worden als een compositiemaat die de interactie tussen persoonlijke kenmerken en hulpbronnen, en omgevingskenmerken centraal stelt. Dergelijke aanpak sluit aan bij de conceptualisering van sociale uitsluiting als uitsluiting van sociale relaties waarbinnen bestaansmiddelen circuleren (zie onder andere Meert, 2000; Reimer, 2004, Murie, Musterd & Kesteloot, 2006). In hun studie over de armoede in België waarin ze bijzondere aandacht schenken aan het platteland, stellen Marissa e.a. (2013) een meting voor op basis van een compositiemaat die interacties tussen persoonlijke kenmerken en hulpbronnen en omgevingskenmerken centraler stelt¹. Ze meten armoede op lokaal niveau voor gans België op basis van individuele gegevens. Op dergelijke manier kunnen ze het aantal personen in armoede per statistische eenheid tellen, in plaats van de eenheid zelf te moeten kwalificeren. Daarnaast ontwikkelden ze een ruimtelijke typologie op basis van een reeks bestaande tekortkomingen op het platteland met betrekking tot voorzieningen en toegankelijkheid, onderzochten ze een reeks van contextuele variabelen die het platteland een eigen karakter geeft en ontwikkelden ze een nieuwe armoedemaatstaf die rekening houdt met het meerdimensionale karakter.

Marissa e.a. stellen vast dat de meest diepe armoede zich minder voordoet op het platteland. Hoewel blijkt dat de 10% armste huishoudens ondervertegenwoordigd zijn op het platteland, blijkt de toestand minder positief wanneer we de 15% armste huishoudens bekijken: de huishoudens die net iets minder arm zijn (de groep tussen de 10% en de 15% armsten) zijn oververtegenwoordigd op het platteland. Naar ruimtelijke typologie is het aandeel arme huishoudens het grootst in de dichtbebouwde stedelijke gebieden, gevolgd door het afgelegen platteland (15,9%), het platteland (12,7%), stedelijke gebieden (11,4%), tussenliggende gebieden (8,8%) en het platteland met dure

¹ Buitenlandse voorbeelden om plattelandsarmoede te meten vinden we onder andere in Ierland terug waar ze de 'opportunity deprivation' hanteren. Deze deprivatie indicator omvat de sociale klasse-samenstelling, deprivatie op de arbeidsmarkt en meet de demografische afname.

woningen (4,6%). Mensen die in stedelijke omgevingen wonen blijken nog steeds armer te zijn dan het Belgische gemiddelde en dit ongeacht de categorie waartoe ze behoren. Differentiatie naargelang verschillende categorieën treffen we wel aan op het afgelegen platteland. Oudere personen, alleenstaanden boven de 64 jaar, en eenpersoonshuishoudens kennen meer problemen op het afgelegen platteland dan in vergelijking met het Belgisch gemiddelde. Minder vaak arm dan het Belgisch gemiddelde zijn de werkzoekenden na een halftijdse tewerkstelling of afgestudeerde werkzoekenden, alleenstaanden jonger dan 55 jaar, arbeiders, personen met onregelmatige inkomens, ontvangers van het leefloon, arbeidsongeschikten en grote huishoudens.

Voorgaande toont aan dat achterstelling op het platteland deels een ander karakter vertoont. Het al dan niet voorkomen van problemen in bepaalde plattelandsgebieden wordt in de hand gewerkt door andere, dan in een stedelijke context, relevante omstandigheden en randvoorwaarden (Vandenbussche, 1998), waaronder socio-demografische factoren, werkgelegenheid, wonen, formele dienstverlening, mobiliteit en sociale netwerken. Opvallend is de veroudering van de bevolking. Enerzijds neemt het aandeel jongeren af (onder andere door de afwezigheid van tewerkstelling) en anderzijds neemt het aantal 65-plussers toe. Tegelijkertijd is er een nieuwe migratiestroom. Wie het zich kan permitteren, zoekt het platteland op om rust en groen te vinden. Hierdoor stijgen de prijzen van grond en woningen. De 'autochtone' plattelandsbevolking moet vaak noodgedwongen vertrekken, wat verder in de hand gewerkt wordt door het beperkte aanbod sociale woningen. Wat we wel aantreffen in plattelandsgebieden is een marginaal wooncircuit op campings en in residentiële parken. Ook de kwaliteit van sommige woningen is relatief minderwaardig. Specifiek zijn tevens de problemen waarmee landbouwers geconfronteerd worden. Onderzoek toonde aan dat op het einde van de 20ste eeuw ongeveer een vierde van de Vlaamse beroepslandbouwers en hun gezinsleden moesten zien rond te komen met maximaal € 10.000 per jaar, een bedrag dat nauwelijks het wettelijk bestaansminimum benadert (Van Hecke & Marx, 1999; Van Hecke, 2001). Daarnaast ondervinden, in tegenstelling tot de steden, plattelandsgebieden grotere gevolgen van de rationaliserings- en schaalvergrotingsprocessen van de formele dienstverlening (zoals de post, vakbonden, mutualiteiten) (Matthijssen, 2012). Bijvoorbeeld is het openbaar vervoer beperkt uitgebouwd; ontbreken van onderlinge verbindingen tussen de gemeenten, een beperkt aanbod van en naar regionale centrumsteden. Vaak is de openbare sector de enig overgebleven eerstelijnsdienst maar de grote sociale druk aanwezig op het platteland verhoogt dan weer de drempel tot deze dienstverlening. Naast het verdwijnen van de formele dienstverlening is ook de mantelzorg (informele netwerken) in beweging. Families zijn minder gebonden aan dezelfde locaties en zwermen uit in de regio of daarbuiten. Gecombineerd met beperkte openbare vervoersmogelijkheden kan dit het isolement versterken.

1.3. Ruimtelijke spreiding doorheen de tijd

De eerdere vermelde 'Atlas van buurten in moeilijkheden' (Vandermotten e.a., 2007) en de in 1996 gepubliceerde 'Atlas van achtergestelde buurten in Vlaanderen en Brussel' (Kesteloot e.a., 1996) bieden een blik op een periode van ruim tien jaar. Opvallend is dat de meeste betrokken buurten zich structureel aan de onderkant van sociale ongelijkheden blijven situeren doorheen die periode. Het bijzonder hardnekkige karakter van ruimtelijke segregatie is gerelateerd met de trage evolutie van globale ruimtelijke patronen inzake de woningkwaliteit en met de onderlinge uitwisseling tussen de ruimtelijke structuren. De Corte e.a. (2003) stelden vast dat bewoners van kansarme buurten een relatief grotere mobiliteit optekenen, zij het wel dat ze in hoofdzaak binnen hun eigen buurt bewegen of naar een andere kansarme buurten verhuizen. Een andere verklaring van de inertie van ruimtelijke structuren vinden we terug bij Vandermotten e.a. (2007) die dit proces toeschrijven aan de ruimtelijke concentratie van problemen die sociale ongelijkheden versterkt. Vooraleer hier op in te gaan (zie deel 3), schetsten we hoe de samenstelling van buurten ontstaat: hoe komt het dat bepaalde mensen in bepaalde buurten terecht komen en niet in andere buurten?

2. Ontstaan van de ruimtelijke kaart van armoede

Het ontstaan (en het voortbestaan) van ruimtelijke woonpatronen is het resultaat van verschillende factoren, factoren op zowel het macro-, meso- en microniveau (De Decker, 2004: 47 ev.). Op het microniveau van het individuele huishouden spelen elementen als het inkomen, de levensloofase, mentale en sociaal-psychologische processen mee in de uittekening van de woonpatronen. Ruimtelijke concentratie komt dan ook gedeeltelijk tot stand door een gebrek aan keuzevrijheid. De alternatieven voor diegenen met minder keuze krimpen door de ruime keuzevrijheid van diegenen die niet kansarm zijn.

Het volgende niveau, het niveau van het maatschappelijke middenveld (het meso-niveau) bestaat uit een brede waaier aan actoren en instellingen die de (stedelijke) woonpatronen mee kunnen beïnvloeden. Bijvoorbeeld speelt, naast een bepaald inkomen en de werkzekerheid van de klant, ook de lokatie van de woning mee in het beslissingsproces van de leningverstrekkers. Volgens De Decker (1985: 398) vormt een concentratie van gelijksoortige woningen een soort garantie voor de waardestabiliteit (of –verlaging of –verhoging). Op het macroniveau onderscheidt De Decker (2004: 47 ev.) een historische, economische en politieke dimensie wat betreft de uitsortering van bevolkingsgroepen. Betreffende de historische dimensie zijn de 'restanten' uit het verleden belangrijk. We denken hierbij vooral aan de 19de-eeuwse wijken met hoofdzakelijk lage inkomensgezinnen (en een oververtegenwoordiging van vreemdelingen). De rol van de economie

dan ligt in het gegeven dat elke fase van de economische ontwikkeling zich in de ruimte heeft gesedimenteerd (vooral het werk van Kesteloot en Goossens tonen dit aan). Omwille van de specificiteit van het huisvestingsbeleid gaan we hier dieper in op de politieke dimensie van het macroniveau. De Decker en Goossens (1999: 216) stellen dat het woonbeleid voor 1990 in België² samengevat kan worden als een ononderbroken poging om zoveel mogelijk gezinnen op eigen kracht en op basis van vooral nieuwbouw een gezonde eigen woonst te laten verwerven.

Die promotie van eigendomsverwerving kende een merkwaardige continuïteit en werd inhoudelijk nooit echt in vraag gesteld (Pannecoucke, De Decker & Goossens, 2003: 5). Doorheen de tijd en meer bepaald sedert de eerste huisvestingswet van 1889 werd een breed scala aan instrumenten uitgewerkt³. Vooral de eigendomsverwerving buiten de steden werd door de overheid aangemoedigd (naast goedkope hypothecaire leningen – de wet De Taeye van 1948, werkten de uitbouw van het wegnnet, openbaar vervoer dit in de hand)⁴. Bovendien heeft de overheid nagelaten om volwaardige alternatieven uit te bouwen: een sociale huurwoningenvoorraad met een marktaandeel van 5 à 6% is eerder marginaal en op de particuliere huursector speelt vooral de markt (Pannecoucke, De Decker & Goossens, 2003: 248). Huishoudens die een stabiele woonsituatie beoogden (en beogen), hadden (hebben) dan ook geen andere keuze dan eigenaar worden (De Decker, 1995). Daar bovenop komt dat er nooit een substantieel woningvernieuwingbeleid is gevoerd (Meulemans, Geurts & De Decker, 1996) waardoor de woningmarkt behoorlijk oud is en naar kwaliteit sterk gesegegreerd. De Decker en Kesteloot (1994) stellen dat hierdoor de woningmarkt vooral in de grote steden een sterk sociaalstructurend vermogen heeft. Een aantal centraal-stedelijke buurten valt op door hun relatieve hoge concentratie van oude, kleine, weinig comfortabele woningen. De gezinnen die zich definitief willen vestigen in een zelf gebouwde of gekochte eigendomswoning moeten bijna noodgedwongen de centrale stad verlaten omwille van de afwezigheid van een aan de gezinssituatie aangepast aanbod of omdat de betere centraal gelegen woningen zeer duur zijn (De Decker, 1999). In (vooral de oudere buurten van) de kernstad blijven huishoudens achter die omwille van hun inkomen, gezinssituatie of een combinatie van beide geen andere keuze hebben dan de slechte woonkwaliteit te ondergaan (Pannecoucke, De Decker & Goossens, 2003: 245). Bovenstaande geeft duidelijk aan dat de overheid, via de gekozen opties in het

² België kent een mix van een sociaal-democratisch en een liberaal volkshuisvestingsregime, dus een liberalere volkshuisvesting dan de staatsvorm zelf (Hubeau, 2005: 358).

³ Met wisselende verhoudingen werden goedkope leningen, gratis premies, goedkope bouwgronden, goedkope koopwoningen, rentesubsidies en fiscale kortingen ter beschikking gesteld aan een vaak zeer breed gedefinieerde doelgroep (De Decker, 1994a; Mougnot, 1998).

⁴ Daarenboven liet de economische groei van de jaren 1960 toe dat gezinnen (ook gezinnen uit de lagere klassen) de achtergestelde buurten konden verlaten in ruil voor een suburbane woonomgeving. België neemt hier een eerder unieke positie in daar in andere landen, door middel van grootschalige sociale woonwijken, eerder de armere bevolking naar de periferie werden gekanaliseerd (zie voor verschillende landen: Power, 1993; 1997). Later werden deze arme huishoudens vervoegd door eveneens weinig bemiddelde gastarbeiders en hun gezinnen.

stedelijk, ruimtelijke en/of huisvestingsbeleid, meebouwt aan de ruimtelijke mozaïek. Zo is in Vlaanderen het uitsortingsproces al vele jaren aan de gang en lijkt het ook niet te stoppen (zie o.a.: De Brabander, Vervoort & Witlox, 1992; Willaert, 1997).

Kortom, voorgaande geeft aan dat de ruimtelijke organisatie van de samenleving geen neutraal gegeven is. De (geografische) ruimte vormt integendeel een wezenlijk onderdeel van het maatschappelijk gebeuren. De ruimtelijke organisatie van de samenleving, waarvan de residentiële differentiatie een facet is, beïnvloedt op haar beurt mee de maatschappelijke organisatie (Massey & Denton, 1993). Aangezien buurten verschillen naar woningkwaliteit, prijs en eigendomsstatuut zijn ze niet voor alle bevolkingsgroepen in gelijke mate toegankelijk (De Decker, 1994). Gezinnen met beperkte middelen kunnen vaak enkel terecht in een woning in een achtergestelde buurt. Ze worden als het ware gedwongen om te leven in buurten waar ze met een brede waaier van negatieve omgevingskenmerken worden geconfronteerd. Het belang van die omgevingskenmerken komt aan bod in het volgende deel.

3. Omgevingskenmerken in het verhaal over armoede en sociale uitsluiting

De aanzienlijke verschillen in concentratie van armoede roepen de vraag op of de buurt op zich (de concentratie van) armoede mee bestendigt en of versterkt. Een buurt is immers niet enkel een georganiseerd geheel van huizen, publieke ruimte, verkeer, publieke diensten en bedrijven of een verzameling van personen en groepen die een bepaald gebied om te werken en wonen delen (Van Nieuwenhuyze & Vranken, 2006). De buurt is tevens een context van complexe relaties tussen het ruimtelijke en de sociale dimensie. Vanuit dergelijke invalshoek wordt segregatie niet langer enkel gezien als uitdrukking van ongelijkheid of gebrek aan integratie maar ook als mede-oorzaak van armoede; als een zelfstandige factor die de sociale mogelijkheden van huishoudens beïnvloedt. Een idee dat we terugvinden in een citaat van Denton (1996: XX) waarin hij wijst op het belang van de buurt: *'neighbourhoods are thus more than just places to live; they can also be very important in determining a person's possibilities for employment and wealth accumulation, as well as one's friends, personal safety, and the schools that children attend. Neighbourhoods are an integral part of the systems that structure people's lives.'* Waar iemand woont, structureert zijn dagelijks leven en vormt de kansen die hij krijgt en aangrijpt. Kortom, hoewel het geen een-op-eenrelatie is, beïnvloeden de sociale en fysieke omgeving waar iemand woont ten dele iemands persoonlijke ontwikkeling, gaande van concreet gedrag tot de normen en waarden die dat gedrag sturen. Hoewel we buurteffecten overal kunnen opsporen en ze zowel positief als negatief kunnen zijn, krijgt de vraagstelling of het wonen in een arme buurt de kansen en perspectieven van haar bewoners

bemoeilijkt de meeste aandacht. Dat kansarme gezinnen meer aangewezen zijn op hun onmiddellijke omgeving en ze over minder middelen beschikken ter compensatie van mogelijke negatieve factoren, voeden gedeeltelijk deze belangstelling. Vooraleer we ingaan op welke buurtfactoren een rol spelen (3.3.) leggen we eerst de wortels bloot van de erkenning van het belang van de buurt (3.1.) en vertalen deze in een Europese versie (3.2.).

3.1. Oorsprong erkenning van het belang van omgevingskenmerken

De wortels van de academische en politieke interesse in de gevolgen van de concentratie van armoede worden veelal gesitueerd in het klassieke werk van Wilson *'The Truly Disadvantaged: the Inner City, the Underclass, and Public Policy'* (1987). Evenwel kent de erkenning van het belang van ruimtelijke kenmerken een langere geschiedenis (Darcy & Gwyther, 2012: 250); een erkenning die we terugvinden in het idee van de Chicagoschool dat de stad doorheen haar groei zich ruimtelijk differentieert in verschillende zones, met verschillende sociale groepen (Burgess, 1925), de opruiming van achterstandsbuurtten, Orwell's reflexieve en invloedrijke sociologie in de *'Road to Wigan Pier'* (1937), en Lewis' (1961, 1998) beschrijving van de armoedecultuur. In dit laatste model krijgt de omgeving een rol toebedeeld daar individuen blootgesteld worden aan lokale processen die hun waarden en aspiraties ondermijnen en resulteren in gevoelens van hulpeloosheid, afhankelijkheid en het niet behoren tot de samenleving.

Met zijn theorie over de oorzaken en gevolgen van geconcentreerde armoede ontwikkelde Wilson (1987) evenwel een alternatief voor die theorieën die enkel en alleen steunen op culturele en structurele elementen. Hij stelt immers dat persistente armoede ontstaat door een uniek amalgaam van economische, sociale en culturele elementen die samen een specifieke lokale omgeving creëren. In zijn theorie schenkt Wilson veel aandacht aan de economische herstructurering van steden, namelijk de verschuiving van de werkgelegenheid naar suburbane gebieden, en focust hij op de extreem achtergestelde buurten of getto's, waar minstens 40% van de bevolking onder de armoede grens leeft (Meulemans & Geurts, 1997), een bevolking die vooral bestaat uit zwarte bewoners. Een kernelement in Wilson's argumentatie is dat de aanwezigheid van sociaal zwakke burens (of de relatieve afwezigheid van sociaal sterke burens) bij jongeren de kans verhoogt op niet-normatief of onwenselijk gedrag (misdrijven, vroegtijdig schoolverlaten). Hij stelt dat *'the very presence of these families ... provides mainstream role models that help keep alive the perception that education is meaningful, that steady employment is a viable alternative to welfare, and that family stability is the norm, not the exception'* (Wilson, 1987: 56). Volgens Wilson ontstaat zo de zwarte 'onderklasse'. Om het met de woorden van Notten (2004: 51) samen te vatten, *'onderklassevorming verwijst in brede*

zin naar de gevaren die verbonden zijn aan een geringe deelname aan het arbeidssysteem en aan een lage inkomenspositie, aan de geringe mogelijkheden om daar verandering in te brengen, aan sociaal educatieve en culturele uitsluiting, en aan sociale en etnische segregatie'. De studie en de ideeën van Wilson voeden het onderzoek naar het belang van de buurt. Hierbij tonen onderzoeksresultaten aan dat, ondanks de invloed van individuele kenmerken en macro-economische omstandigheden, ook de buurt een niet te verwaarlozen element is bij processen van sociale mobiliteit, op het vlak gezondheid (zie o.a.: Brooks-Gunn, Duncan & Aber, 1997; Jargowsky, 1997).

3.2. Belang van omgevingskenmerken, een Europese vertaling

Geleidelijk aan kreeg ook in Europa de visie dat de ruimtelijke segregatie van armen een zelfstandige invloed uitoefent op de ontplooiing van betrokkenen de nodige weerklank. De Lannoy en Kesteloot (1990) opperen dat 'de residentiële differentiatie niet alleen het resultaat is van de klassenverhoudingen binnen de maatschappij, maar er ook mee de oorzaak van is dat deze klassenstructuur in stand wordt gehouden en gereproduceerd. Het wonen in een bepaalde buurt heeft inderdaad een belangrijke invloed op de toegang tot collectieve voorzieningen, op de normen van de bewoners, op hun gedragingen en op hun maatschappelijke betrachtingen. Bewoners van arme buurten hebben weinig mogelijkheden tot opwaartse sociale mobiliteit en er is een grote kans dat hun armoedesituatie overgaat van generatie op generatie'.

In Europa blijken evenwel de gevolgen minder uitgesproken dat in vergelijking met Amerika, een verschil veelal toegeschreven aan andere welvaartsstaattypes (Ostendorf, Musterd & De Vos, 2001; Friedrichs, 2002; Musterd, 2002). De Verenigde Staten kennen een neoliberale welvaartsstaat dat de rol van de markt benadrukt. Notten (2004: 118) stelt dat het marktbeginsel en het klassieke protestants-puriteinse individualisme de politiek in de VS domineren. Sociale goederen, zoals volkshuisvesting, sociale zekerheid, onderwijs, zorg en welzijn, kennen van staatswege bijna geen herverdeling. Er bestaat dan ook een relatief sterk verband tussen het hebben van een baan en andere sociale indicatoren (zoals inkomen, huisvesting) (Ostendorf & Musterd, 2005: 88). Een werkloze beschikt over een laag inkomen en de kans is groot dat hij slecht gehuisvest is. De West-Europese politiek echter ziet Notten als een institutioneel model dat veel meer bijdraagt tot enige herverdeling⁵. In Europa intervenueert de staat veel meer in de marktprocessen en keert hogere

⁵ Notten nuanceert echter deze tweedeling in die zin dat hij aangeeft dat een institutioneel model negatief kan zijn voor de inventiviteit van bijvoorbeeld scholen en gemeenten door de verregerende overheidsbemoeienis. Een residueel model kan dan weer de onderwijsinstellingen en de plaatselijke overheden aanzetten tot creativiteit en ondernemingszin.

werkloosheidsuitkeringen en sociale uitkeringen uit (Atkinson & Kintrea, 2001; Friedrichs, 2002: 101; Musterd, 2002). Dergelijk beleid resulteert in een zwakkere relatie tussen residentiële segregatie, opleiding, werk en inkomen en een geringere inkomensongelijkheid (Musterd, 2002: 141). Daarnaast kan de welvaartstaat via het aanbieden van een formele sociale infrastructuur (welzijnswerk, opbouwwerk, buurthuizen, ...) in achtergestelde buurten negatieve buurteffecten verkleinen. Amerikaans onderzoek toont onder aan dat een gebrek aan sociale instellingen van goede kwaliteit negatieve buurtprocessen kan versterken (Kesteloot e.a., 2006).

Hoewel achtergestelde buurten in Europa, dankzij stadsplanning en sociale voorzieningen, niet tot getto's uitgegroeid zijn, bestaat er toch polarisatie. Dit proces kan versterkt worden door macro-economische herstructureringen die de arbeidsmarktstructuur en de inkomensverdeling beïnvloeden en de werkzekerheid aantasten. Niet enkel een groeiende inkomensongelijkheid en lagere tewerkstellingskansen doen de residentiële segregatie toenemen ook de woningmarkt speelt hierbij een belangrijke rol. De geringere bouw van sociale woningen in de Europese steden in de jaren 1980 leidde tot een inkrimping van het woonpotentieel voor de lagere inkomensgroepen (Vranken, Geldof & Van Menxel, 1997: 41) waardoor ook de kans op ruimtelijke scheiding toeneemt. Bovendien krimpt het lagere woningmarktsegment door processen van gentrificatie van de meer aantrekkelijke binnenstedelijke buurten. Daarbovenop werkt dit proces een verdere concentratie van de armste inwoners in de meest achtergestelde buurten in de hand.

Doch is enige voorzichtigheid aangewezen indien we de rol van de ruimtelijke omgeving in een Europese context onderzoeken. Stellen dat in Europese steden dezelfde toestand heerst zoals beschreven door Wilson in zijn proces van gettovorming is onterecht. Bijvoorbeeld is de etnische discriminatie in Europa minder uitgesproken dan in de V.S. (Friedrichs, 2002: 101; Musterd, 2002: 142) waar de raciale discriminatie een deel uitmaakt van de geschiedenis van de blanke cultuur (Vranken, Geldof & Van Menxel, 1997: 41). Toch stelt Briggs (2003: 923) dat vergelijkende studies van de opportuniteitsstructuur in Europa en de VS besluiten dat materiële armoede en andere dimensies van uitsluiting meer verschillen qua omvang dan in vorm. Ook Friedrichs (2002: 101) argumenteert dat de omvang en niet het type van de processen in achtergestelde buurten verschillend is.

Rekening houdend met bovenvermelde verschillen dringt een Europese vertaling van de rol van de ruimtelijke omgeving zich op. De buurt die de levenskansen van een individu in totaliteit beïnvloedt zoals in Amerikaanse steden zal in Europese context minder gelden. Het belang van de omgeving is niet zozeer determinerend maar wel voorwaardelijk: de context biedt mogelijkheden of een gebrek aan relevante opportuniteiten, heeft een extra stimulerende of belemmerende rol. Hoe dit precies verloopt, komt naar voor in 3.3 waar we de verschillende mechanismen bespreken.

3.3. Verschillende mechanismen werkzaam

Dat de buurt en de woonsituatie een bijdrage kunnen leveren aan de ontwikkeling van individuen en hen meer sociale mogelijkheden kan bieden indien de buurt meer goede voorbeelden telt, stellen Galster en Killen (1995) in hun 'belang van de buurt'-model voorop. Ze spreken over de '*geography of opportunity*'. Dit houdt dan ook in dat de buurt niet enkel kansen biedt maar dat sommige buurten ook beperkingen kunnen opleggen. Dit laatste aspect vormt meestal de focus in onderzoek naar buurteffecten waardoor de mogelijke positieve kanten van het wonen in kansarme buurten onderbelicht blijven en onbewust de negatieve percepties van deze buurten als probleemgebieden gevoed worden.

In de literatuur vinden we verschillende overzichten over de potentiële theoretische linken tussen buurtprocessen en individuele uitkomsten (Jencks & Mayer, 1990; Ellen & Turner, 1997; Gephart, 1997; Friedrichs, 1998; Leventhal & Brooks-Gunn, 2000; Sampson, Morenoff & Gannon-Rowley, 2002; van Ham e.a., 2012). Een recente indeling van deze veelheid van mechanismen vinden we terug bij Galster (2012) die ze opdeelt in vier brede rubrieken: sociaal-interactieve -, omgevings-, geografische en institutionele mechanismen.

1. Sociaal-interactieve mechanismen

Sociaal-interactieve mechanismen stellen de sociale dimensie van de lokale omgeving voorop; de kwaliteit (of het gebrek aan kwaliteit) van de sociale context en de contacten tussen de bewoners onderling. De sociale dimensie van de buurt verwijst enerzijds naar allerlei socialisatieprocessen en anderzijds naar sociale netwerken.

Socialisatie

Het belang van socialisatieprocessen in de buurt komt vooral naar voren wanneer het kinderen betreft. In de buurt ontdekken kinderen hoe een samenleving werkt door deel te nemen aan sociale buurtnetwerken en door vriendschappen met anderen aan te gaan (Sell, 1985). Het collectieve socialisatie-perspectief bijvoorbeeld benadrukt de invloed van volwassenen als rolmodellen en het informele ouderlijke gezag van de buurtbewoners. De aanwezigheid van positieve rolmodellen in een middenklassenbuurt bijvoorbeeld is van belang in dit model. De '*social contagion*'-theorie daarentegen besteedt geen aandacht aan de rol van volwassenen maar aan leeftijdsgenoten waarbij het gedrag via imitatie vorm krijgt. In deze context verwijzen Case en Katz (1991) naar het belang van '*the company you keep*'.

Maar de buurt als een socialisatiemilieu, als een sociaal milieu dat voorziet in waarden en aspiraties is niet enkel van belang voor kinderen, maar geldt evenzeer voor volwassenen. De Decker en Meert

(2000: 72) illustreren dit aan de hand van de hoge werkloosheidscijfers in achtergestelde buurten. Het niet-participeren aan reguliere arbeid heeft niet alleen te maken met een te klein aanbod aan banen maar ook door de fysische locatie, het sociale en politieke isolement ontwikkelen de bewoners de nodige (sociale) vaardigheden en inzichten niet. Er wordt dan ook bijvoorbeeld gesproken over 'besmettelijke' werkloosheid (Pinkster, 2009): mensen in een buurt met veel werkloosheid zouden minder geneigd zijn om naar werk te zoeken, omdat zij werkloos zijn als normaal ervaren of omdat zij weinig kans denken te hebben om een geschikte baan te hebben. Dergelijke socialisatiemechanismen worden in stand gehouden door sterke sociale controle in sociale netwerken, de geografische nabijheid van familie en vrienden en de zichtbaarheid van andermans gedrag. Andere attitudes of gedrag kunnen voor bewoners van achtergestelde buurten ook een reden vormen om hun buurt niet te verlaten. Ze herkennen de gedragscodes van de buurt, terwijl in de buitenwereld geen plek is voor deze andere gedragingen (Pinkster, 2009).

Opvallend is dat dit socialisatieverhaal in kansarme buurten veelal geschetst wordt vanuit een eenzijdig negatieve invalshoek en dat mogelijke kansen in het ongewisse blijven. Zo toonde onder andere De Visscher (2008) aan dat de publieke ruimte in een sociale woonwijk in Gent een belangrijkere ontmoetingsfunctie vervulde dan in vergelijking met de twee andere bestudeerde wijken (een residentiële wijk en een tuinwijk). Op dergelijke manier beschikten kinderen in die sociale woonwijk over relatief meer socialisatiemogelijkheden. In haar doctoraatsonderzoek stelde Pannecoucke (2010) vast dat de nodige nuances ingebracht moeten worden in het socialisatieverhaal in die zin dat er rekening gehouden moet worden met het al dan niet bestaan van interactie tussen bewoners. Bijvoorbeeld in Antwerpen-Noord, vertaalde de aanwezigheid van een beperkt aantal buurtbewoners met een diploma en betaald werk zich niet in het ondermijnen van het belang van school door de kinderen. Omdat ze hun burens niet (goed) kennen, is de kans kleiner dat ze deze personen als rolmodellen zullen beschouwen. Terzelfdertijd zijn ze zich wel bewust van de problemen in hun buurt en van de moeilijkheden waar sommigen mee geconfronteerd worden. Vermoedelijk stimuleert dit de kinderen om niet in dezelfde situatie verzeild te geraken en zien ze het onderwijs als een mogelijke uitweg.

Sociale netwerken

De buurt als sociaal milieu voorziet niet enkel in waarden en aspiraties maar sociale netwerken tussen bewoners kunnen toegang tot materiële bronnen, kennis en macht bewerkstelligen (Healey, 1998 in: Madanipour, 1998; Galster & Santiago, 2006). Ondermeer Warren (1986: 326 in Bridge, Forrest & Holland, 2004: 16) focust op de helpende rol van de burens. Hij meent dat burens op twee manieren als poortwachters naar de buitenwereld fungeren. Enerzijds verwijzen ze naar relevante

organisaties en personen buiten de buurt (direct) en anderzijds verspreidt informatie door kennis en ervaringen met andere burens te delen (indirect). Dergelijke relaties zijn belangrijk om vooruit te komen in het leven en worden ook aangeduid als *'weak ties'* (Granovetter, 1979), of in termen van Briggs (1998 in Goetz, 2003: 28) *'social bridging'*. Daarnaast bestaan er ook sociale relaties die steun bieden in het dagelijkse leven (zowel praktisch, zoals kinderoppas of vervoer naar de winkel, als emotioneel van aard).

In kansarme buurten echter bevatten de sociale netwerken van bewoners onvoldoende sociale hulpbronnen die nodig zijn om hun sociale positie te bevorderen. Wonen in een achtergestelde buurt weerspiegelt zich in een kansarm sociaal netwerk met weinig nuttige sociale hulpbronnen (Bertrand e.a., 2000).

2. Omgevingsmechanismen

Deze mechanismen verwijzen naar de natuurlijke en menselijke kenmerken van de lokale omgeving die direct of indirect de (mentale en fysieke) gezondheid van de bewoners kan schaden. Voorbeelden hiervan zijn factoren zoals blootstelling aan giftige stoffen of aan geweld. Daarenboven kan de ervaren onveiligheid in de buurt stress en slaapproblemen veroorzaken wat een negatief kan zijn voor de werk- of schoolprestaties van de bewoners.

3. Institutionele mechanismen

Het belang van de buurt-idee geldt niet enkel voor de bewoners maar ook de aard en de kwaliteit van de buurtvoorzieningen staan niet los van buurtkenmerken.

Zo merkt Flippen (2001) op dat de multiculturalisering van buurten de bestaande infrastructuur onder druk zet. Minderheden participeren minder in voorzieningen die traditioneel voor sociale controle en politieke organisatie zorgden. Omdat precies ook nieuwe instituties die de rol van de traditionele buurtvoorzieningen zouden kunnen overnemen, ontbreken, ontstaat er een vacuüm wat de ontwikkeling van sociaal kapitaal belemmert. Anderzijds treden ook contramechanismen op. Zo bestaan er in concentratiebuurten meer mogelijkheden voor etnisch ondernemerschap en is er een bloeiende informele sector die uiteindelijk als springplank naar de formele economie kan dienen (Meert, Mistiaen & Kesteloot, 1997; Bolt, Burgers & van Kempen, 1998; Kloosterman & Leun, 1999). Zo stelde Peleman (2002) vast in haar doctoraatsonderzoek dat weinig Marokkaanse gezinnen (uit Oud-Borgerhout, Deurne-Zuid en de suburbane rand rond Antwerpen) richting Antwerpse stadsrand verhuizen. Niet enkel de hoge woningprijzen spelen hier een rol in maar evenzeer, of nog belangrijker, wegen de voordelen van een concentratiebuurt (zoals sociale netwerken binnen de eigen groep, eigen verenigingen en eigen winkels) door op deze keuze.

Daarnaast kan geconcentreerde armoede het draagvlak van commerciële en niet-commerciële voorzieningen aantasten (Van Kempen & Bolt, 2003: 10). Wacquant (1998) spreekt over *'organizational desertification'* waarbij allerlei voorzieningen wegtrekken uit de buurt. Niet enkel de geringe koopkracht (Massey & Denton, 1993) maar ook het gegeven dat de bewoners niet in staat zijn om zelf bepaalde voorzieningen op te eisen, is negatief voor de voorzieningenstructuur.

Hoewel een bepaald voorzieningenniveau noodzakelijk is, plaatsen onder andere Wacquant (1998) en Bauder (2001: 594) kanttekeningen bij de aanwezigheid van (sociale) diensten en voorzieningen in die zin dat deze instituties ook stigmatiserend kunnen werken. Een voorbeeld is de situatie waarbij een leerkracht in een achterstandsbuurt, maar er zelf niet woont, een negatief beeld heeft over die omgeving. Zijn beeld kan hij projecteren op de leerling. Daardoor worden zijn of haar kwaliteiten en potenties lager ingeschat (Musterd & Goethals, 1999) en kan de leerling zich er ook naar gedragen ongeacht zijn of haar capaciteiten (het Pygmalion-effect). In zijn studie naar de Franse banlieus, veelal sociale huisvestingscomplexen aan de rand van de steden die kampen met een slecht imago, toonde Wacquant (1993; 1996) aan dat de negatieve beeldvorming gevolgen heeft voor de buurt en haar bewoners. Ze worden geassocieerd met criminaliteit en onveiligheid en gepercipieerd als 'sociale stortplaats' van armen, werklozen en migranten. Bewoners uit deze buurten kennen geen of een moeilijke toegang tot bepaalde voorzieningen of instellingen en ervaren een gevoel van uit- en opsluiting. Bij het zoeken naar werk worden ze beoordeeld op basis van hun woonadres en de vermelding ervan werkt negatief bij de werkgever. Ze krijgen ook een andere behandeling bij instanties als rechtbanken, politie, sociale instellingen en scholen (Wacquant, 1993: 370).

Kortom, niet alleen door haar interne samenstelling en dynamieken creëert de buurt kansen (of beperkingen), ook de manier waarop niet- buurtbewoners en instituties de buurt percipiëren, speelt een sleutelrol in de opportuniteitsstructuur (Forrest & Kearns, 2001: 2134). Dat de externe perceptie het gedrag en de attitudes van de bewoners kan beïnvloeden, heeft vooral te maken met de positie van die bewoners. *'The existence of neighbourhood stigmas could negatively affect the possibilities of people residing in distressed neighbourhoods, but they do so because those who live there cannot successfully influence the discours'* (Andersson, 2001: 159).

4. Geografische mechanismen

Geografische mechanismen plaatsen de buurt in een breder kader en nemen de locatie van de buurt, ten opzichte van politieke en economische systemen, in ogenschouw. Naast relaties binnen de buurt

zelf is het immers ook belangrijk om de relaties met de wereld buiten de buurt na te gaan (Furstenberg & Hughes, 1997: 35)⁶: in welke mate zijn bewoners geïsoleerd?

De mismatch-hypothese bijvoorbeeld verklaart de minder gunstige arbeidsperspectieven van bewoners van achterstandsbuurtten op basis van de grote, 'onoverbrugbare' afstand van deze buurtten tot belangrijke centra van werkgelegenheid (Wilson, 1996; Howell-Moroney, 2005). In tegenstelling tot de socialisatiethese richt deze hypothese zich op de vraagkant van de arbeidsmarkt, op processen die zich buiten de buurt situeren.

4. Een (selectief) antwoord vanuit het beleid

Welke vormen de socio-economische spreidingspatronen aannemen, is ook belangrijk op beleidsvlak. In België bijvoorbeeld zijn de gemeentes voor hun inkomsten afhankelijk van hun inwoners. Tussen de Vlaamse gemeentes bestaan er dan ook grote verschillen, zowel in aanslagvoeten als in opbrengsten. Maar zoals blijkt in de eerdere beschrijving van de buurtmechanismen is er of kan er nog meer zijn. Ongeacht het mechanisme, de onderliggende idee is dat de omgeving nadelig is voor bewoners van achtergestelde gebieden en buurten; een idee waarop veelvuldig stedelijk ontwikkelings- en hernieuwingsbeleid is uitgewerkt. De (politieke) erkenning dat ruimtelijke uitsluiting de sociale cohesie, de economische performantie en de legitimiteit van de democratie bedreigt, neemt meer en meer toe. De groeiende aandacht voor de buurt als socialisatiemilieu bijvoorbeeld staat immers niet los van het gegeven dat de sociale samenhang in vele buurten onder druk komt te staan. Omdat een concentratie van maatschappelijke achterstelling in bepaalde buurten negatief kan zijn voor de ontwikkeling en de opvoeding van kinderen, leeft bij vele beleidsmensen de idee van de buurt als een geschikte schaal waarop preventieve maatregelen genomen kunnen worden. De buurt is een belangrijk object en aangrijpingspunt geworden voor het stedelijk beleid (De Rynck, 2008); een belangrijke interventieschaal voor de bestrijding van sociale problemen en voor de realisatie van burgerschap en beleidsparticipatie door burgers (Loopmans, 2007). Allerlei ontwikkelingsprogramma's zien het levenslicht en, sinds midden de jaren 1990, raken vooral steden overspoeld met stedelijke ontwikkelingsprogramma's (De Decker e.a., 2003); een korte schets hiervan nemen we op in 4.1 omdat de vastgestelde accentverschuivingen veelzeggend zijn voor manier van handelen inzake de ruimtelijke concentratie van armoede. Vervolgens gaan we in 4.2 dieper in op een van de steeds wederkerende elementen uit die stedelijke programma's. We willen hier tevens opmerken dat, tegelijk met een focus op een stedelijk beleid, het een uitdaging is en blijft om ook antwoorden te vinden op de problematiek van armoede en sociale uitsluiting op

⁶ Bovendien oordelen Bridge e.a. (2004: 45) dat sociaal kapitaal in een buurt enkel gerealiseerd kan worden indien die buurt relaties onderhoudt met andere buurten en andere contexten.

het platteland omwille van het andere karakter van plattelandsarmoede. Dit tweedelig pad wordt echter nauwelijks bewandeld.

4.1. Een beleid voor de stad in evolutie

De voorbije veertig jaar hebben overheden op verschillende manieren geïnvesteerd in steden. Eerste tekenen van stadsvernieuwing duiken op onder andere door de aanhoudende economische crisis van de jaren 1970 die resulteerde in dalende nieuwbouwcijfers en het ontstaan van een stedelijke huisvestingscrisis (De Decker e.a., 2012: 40). Naast de bescherming van het waardevolle patrimonium in de stad, werden, in de jaren 1970, elementen zoals het tegengaan van suburbanisatie, het behoud van de woonfunctie in de stad en het inperken van sociaalruimtelijke dualisering geagendeerd.

Via het herwaarderingsbesluit⁷ van 1982 wilde men de jarenlange verwaarlozing van de binnensteden aanpakken en dit via (kleinschalige) fysieke ingrepen (Van den Broeck, 2010), zoals de bouw van nieuwe sociale woningen, de heraanleg van straten en pleinen, het aanplanten van groenvoorzieningen en verkeerstechnische ingrepen. Men streefde naar een meer sociaal gemengde stedelijke bevolking zij het wel dat nieuwe bewoners via invulbouw en opvulling van leegstand een plaats zouden krijgen, en sociale woningbouw een betere woonkwaliteit moest bieden aan de zittende bewoners (Akkermans, 1983).

In deze periode komt ook de strijd tegen de armoede op de voorgrond en dit ondermeer via het Vlaams fonds voor de Integratie van Achtergestelden (VFIA 1989). De lokale strijd tegen achterstelling werd ingezet en opvallend hierbij is dat niet enkel de situatie in de steden hierbij een rol speelde maar evenzeer, en misschien nog belangrijker de veranderingen in het politieke landschap. Het Vlaams Blok kende immers een bijzonder succes in achtergestelde wijken en bij lagere bevolkingsgroepen in de grote steden. Het VFIA werd in 1990 uitgebreid tot het Vlaams Fonds voor de Integratie van Kansarmen (VFIK). Het Vlaams Blok bleef echter succes boeken en de druk om adequater te antwoorden op territoriale achterstelling en op de situatie van kansengroepen nam toe. Het Algemeen Verslag over de Armoede zette het belang hiervan nog eens extra in de verf (Neirinckx, 1995). Tijdens de jaren 1990 stellen we dan ook een groeiende aandacht vast voor de bestrijding van kansarmoede en onveiligheid.

Via het sociaal vernieuwingsexperiment, geïntroduceerd in 1995, worden projecten in Antwerpen, Gent, Genk, Mechelen en Leuven opgezet gericht op het ondersteunen van wijkontwikkeling of de

⁷ Op basis van een aantal achterstellingscriteria worden er herwaarderingsgebieden geselecteerd. Achterstelling werd gemeten op verschillende domeinen, er werd rekening gehouden met het laag sociaaleconomisch peil, bouwfysisch verval, bedreigde woonfunctie, lage participatie van de bewoners aan het maatschappelijk gebeuren.

versterking van bewonersparticipatie. In het zelfde jaar werd ook de eerste minister van stedelijk beleid voor Vlaanderen geboren. Zijn beleidsbrief 'Voor de steden en mensen' (Peeters, 1995) waarschuwt voor de suburbanisatie en de daarmee gepaard gaande sociaalruimtelijke polarisering, en brengt sociale menging naar voor als oplossing voor 'het permanente van de stedelijke deprivatie: permanente armoede, permanente werkloosheid, permanente hopeloosheid'. In 1996 werd het Sociaal Impulsfonds (SIF), de uitbreiding van het VFIK, opgericht en beoogde om in steden kansarmoede te bestrijden (onder andere via acties op het vlak van werkgelegenheid en positieve acties voor de meest achtergestelden en de migrantenproblematiek), het welzijn te bevorderen, en de leefbaarheid te verbeteren. Bijzondere aandacht ging uit naar het herstel van de leef- en omgevingskwaliteit van de achtergestelde buurten; dergelijke selectieve besteding zou een belangrijke impuls kunnen geven om de vicieuze cirkel van achterstelling te doorbreken. Het SIF moest een fysieke, sociale en economische vernieuwing voor de steden betekenen (De Decker e.a., 1996).

De Vlaamse verkiezingen in 1999, met als grote overwinnaar het Vlaams Blok ook buiten de steden, veranderen het stedelijk beleid op een vrij grondige manier. Het stedelijk beleid ging zich veel meer richten op stedelijke ontwikkeling en beoogde het stoppen van de stadsvlucht en het verhogen van het democratisch draagvlak in de steden. Hiertoe verleent de Vlaamse regering onder andere projectsubsidies en conceptsubsidies (Keulen, 2009) voor innoverende stadsvernieuwingsprojecten. Deze projecten dienen een hefboomfunctie voor de stad en wijk te vervullen en stedelijke vernieuwing te stimuleren. Ze zijn echter niet enkel gericht op het aanpakken van stadskwalen en het bevorderen van de leefbaarheid in de steden. Ze worden ook gekaderd binnen de mixstrategie. Steden kunnen de projecten aanwenden als middel om jonge gezinnen met kinderen aan te trekken en op dergelijke manier een gezonde sociale mix realiseren. De middelen van het SIF werden tevens opgenomen in het Stedenfonds. Het betreft hier echter niet enkel een naamsverschuiving maar in vergelijking met het SIF verschuift de nadruk – ook financieel – naar stedenbouwkundige projecten met als doel het aantrekken van meer goeude middenklasse naar de steden. *“Het belangrijkste probleem van de steden ligt hem niet zozeer in een structurele achterstelling van grote delen van de stedelijke bevolking, maar in feit dat gezinnen uit de middenklasse en de hogere inkomensklasse de stad ruilden voor een woning in de groene rand.”* (Loopmans, 2002: 43). Volgens Loopmans (2005) vermengen het stadsontwikkelingsbeleid gericht op sociale verdringing en de bijbehorende vastgoedontwikkeling zich bovendien met het veiligheidsbeleid dat zich meer en meer richt op een strijd tegen overlast (Loopmans, 2005).

Kortom, terwijl de strijd tegen geconcentreerde armoede, en dit via een brede waaier van initiatieven, in de beginfase op de agenda stond⁸, verdwijnt deze meer en meer op de achtergrond en komt het aantrekken van kapitaalkrachtige gezinnen en van het kapitaal van projectontwikkelaars op de voorgrond. Dergelijke vorm van stadsontwikkeling, investeringen in winkels, kantoren, luxeappartementen, in combinatie met de groeiende stadsbevolking, doet echter de druk op de ruimte toenemen en stuwen de prijzen de hoogte in.

4.2. Het platgelopen pad van de sociale mix

4.2.1. Sociale mix als wondermiddel

Ondanks de aangestipte accentverschuivingen blijkt de verhoging van de sociale menging of mix als sleutelement in de strijd tegen segregatie en fragmentatie en de bevordering van de sociale duurzaamheid van steden (De Decker, 2008) steeds op te duiken. Sinds de stadsvernieuwingscampagne uit het begin van de jaren 1980 (De Decker, 2004) komt deze beleidsstrategie in Vlaanderen nadrukkelijk op de voorgrond en wordt vandaag als *'taken-for-granted'* aangenomen. Onder andere in stedelijke sociale hoogbouwwijken (De Decker e.a., 2009) horen we in Vlaanderen pleidooien voor de verhoging van de sociale mix onder andere vanuit het idee dat de leefbaarheid van een buurt sterk samenhangt met de mate van sociale mix.

We kunnen stellen dat zowat alle beleidsdocumenten binnen de sfeer van wonen en stedenbeleid verwijzingen naar sociale mix bevatten, soms als middel in de bevordering van de leefbaarheid, soms als een na te streven doel. Terwijl in het Vlaams regeerakkoord 2004-2009 (Vlaamse Regering, 2004) sociale mix refereert aan zowel een inkomensmix als een etnische mix, zijn de verwijzingen in het Vlaams regeerakkoord 2009-2014 (Vlaamse Regering, 2009) algemener: *'stedelijke kernen worden aantrekkelijke woonkernen met een evenwichtige sociale en demografische mix en een sterk sociaal weefsel, met een interessant cultureel, onderwijs-, verzorging-, mobiliteit-, winkel- en arbeidsaanbod, evenals betaalbare woningen'* (p. 84). Volgens De Decker (2004) is de invulling van sociale mix vooral gericht is op het tegengaan van de stadsvlucht en het bevorderen van de sociaaleconomische differentiatie. Door middel van het aantrekkelijk maken van de woonomgeving en de differentiatie van de woningvoorraad worden huishoudens met hogere inkomens en gezinnen met kinderen aangetrokken in de steden, en specifiek in achterstandswijken. Men hoopt dat nieuwe bewoners als rolmodel zouden kunnen gaan fungeren, waardoor de levenskansen van de 'anderen', via een verhoogde sfeer van competitie, zouden verbeteren. Het mixen van buurten wordt ook gerelateerd

⁸ De Decker (2002) merkt weliswaar op dat de aandacht voor de stad en de investeringen in de steden beperkt blijft in vergelijking met een aantal antistedelijke mechanismen in Vlaanderen, zoals de subsidiëring van privaat woningbezit, een ruimtelijke ordening gericht op het gemakkelijk afleveren van vergunningen in de open ruimte...

aan de integratie van allochtonen, aan de toename van interklassen en interetnische huwelijken (Bolt & van Kempen, 2008). Naast het bevorderen van de sociale mobiliteit en de maatschappelijke integratie van bepaalde groepen wordt, volgens Uitermark en Duyvendak (2004), sociale vermenging aangewend om de overlast te spreiden, de buurt bestuurbaar en leefbaar te maken.

Daarnaast beogen beleidsmensen door het aantrekken van nieuwe inwoners uit de middenklasse (en ook jonge gezinnen met kinderen) ook de stedelijke financiën aan te vullen door de fiscale basis te verhogen. Volgens Bervoets & Loopmans (2010: 10) ligt de oorsprong van het debat rond sociale mix dan ook in de onevenwichten tussen de stad en de suburbane rand. De ongelijke belastinginkomsten alsook de ongelijke uitgaven voeden het pleidooi voor een betere sociale mix in de steden die nood hebben aan hogere inkomensgroepen.

4.2.2. De minder wonderlijke kanten van sociale mix

Voorgaande geeft aan dat de verwachtingen ten aanzien van sociale mix als beleidsstrategie hoog zijn, ons inzien te hoog! Enkele kanttekeningen zijn dan ook op hun plaats.

Ten eerste kunnen we niet ontkennen dat bewoners zich ruimtelijk identificeren met bepaalde buurten onder andere omdat daar personen met dezelfde achtergrond wonen. Terwijl dit voor sommigen een expliciete keuze is, geldt dit niet voor bewoners met weinig financiële middelen daar ze gewoonweg over weinig alternatieven beschikken en noodgedwongen een bepaald woonmilieu moeten kiezen. Tegelijkertijd is een zekere mate van homogeniteit een voorwaarde voor (een beperkte) sociale integratie ter plaatse. Zo is de ruimtelijke segregatie van allochtonen de resultante van verschillende actoren waarbij het vinden van (sociale, economische en emotionele) steun bij elkaar een van de belangrijke factoren is. Vooral voor nieuwkomers kan dit integratiebevorderend werken. Dit argument weerklinkt echter niet bij de pro-mix aanhangers. Ze beklemtonen voornamelijk de mogelijkheden tot contact met autochtonen in gemengde wijken, contacten die zouden resulteren in integratie op andere dimensies.

Teveel wordt in het midden gelaten dat het mixen van bevolkingsgroepen binnen buurten immers niet automatisch inhoudt dat ze samen leven. Meestal blijven contacten binnen de eigen groep primeren en leeft men meer naast dan met elkaar. De diversiteit bevordert echter het onderlinge vertrouwen of het aanspreken van de burens niet. Dergelijke diversiteit bemoeilijkt, volgens De Hart e.a. (2002: 13), de sociale cohesie, de kans op gezamenlijke contacten en tast de gemeenschapszin aan. In buurten waar gentrificatieprocessen zich ontwikkelen bijvoorbeeld, staat het samenwonen veelal niet gelijk aan samenleven. Zo stelde Loopmans (2000) bijvoorbeeld vast dat de heterogeniteit van een gemengde wijk in Antwerpen zich niet automatisch weerspiegelt in het sociale netwerk van de bewoners. De sociale afstand tussen de oude en nieuwe bewoners blijkt soms te groot

(Pannecoucke, 2010). We kunnen ons dan ook de vraag stellen of een gemengde buurt een ideale context is voor het ontstaan van een nieuwe gemeenschap. In sommige situaties kunnen de verschillende leefstijlen zelfs leiden tot ergernis en confrontaties en niet zozeer tot een verrijking. Zo kan naarmate een buurt etnisch meer heterogeen is, het vertrouwen in directe buren bemoeilijken, de verbondenheid met de buurt fnuiken (Putnam, 2007).

Ten derde verdwijnen de potentiële ongewenste neveneffecten op de achtergrond: ruimtelijke concentraties van achterstelling kunnen weliswaar in een bepaalde buurt verdwijnen (bijvoorbeeld door de creatie van een mix aan woningtypes) maar even snel opduiken in andere stadsdelen of zelfs op plaatsen die minder uitgerust en slechter bereikbaar zijn dan de stedelijke buurten waaruit bewoners verdrongen werden (Van Criekingen, 2011). Volgens Bolt en van Kempen (2008: 43) schenken beleidsmakers hier geen aandacht aan: *'als beleidsmaker richt je je op het divers en aantrekkelijk maken van een wijk of een buurt. Daarbij ben je niet geïnteresseerd in wat er in aangrenzende of gelijksoortige wijken gebeurt.'* Bovendien vermindert een verdringen van armen tot buiten de stad in belangrijke mate de mogelijkheden om overlevingsstrategieën te ontwikkelen (Meert e.a., 1997).

Tot slot. Veelzeggend in de discussie is het benadrukken van de homogene samenstelling van achtergestelde buurten en het stilzwijgen van de eenzijdige buurtsamenstelling van rijkere buurten. Ideeën om deze welgestelde buurten te mixen komen weinig (of helemaal niet) op de beleidsagenda. Welvarende buurten of residentiële stedelijke randgemeenten zijn immers niet happig om hun grenzen open te stellen voor goedkope woningbouw, voor minder kapitaalkrachtige inwoners. Initiatieven om de verhuis van bewoners van achtergestelde buurten naar welstellende buurten te stimuleren, vinden we niet terug in Vlaanderen. Om voorbeelden te vinden, dienen we te kijken naar de V.S. met hun programma's zoals *'Moving to Opportunity'* (MTO) en *'Housing Opportunities for People Everywhere'* (HOPE) (Goetz, 2002). Goetz stipt evenwel een paradox aan: de programma's moeten kleinschalig zijn om politiek draagvlak te hebben maar daar staat tegenover dat ze de omvangrijke problematiek niet oplossen. Ondanks deze bedenkingen menen we dat het creëren van mix in welvarende buurten het debat kan verruimen.

4.2.3. De sociale mix-weg niet als enige weg

Ondanks de geformuleerde kanttekeningen bij het sociale mix-pad en hoewel segregatie in feite een normaal verschijnsel is, oordelen we dat ingrijpen noodzakelijk is wanneer verschillende maatschappelijke groepen niet meer zouden kunnen communiceren of wanneer maatschappelijke integratie in het gedrang komt. Hoewel de voordelen van sociale mix niet door alle onderzoekers

erkend of aanvaard worden, lijken er toch duidelijke aanwijzingen te zijn dat een oververtegenwoordiging van arme, werkloze mensen in sommige gebieden, deze buurten in een negatieve spiraal kunnen brengen. Kortom, er bestaat een redelijke zekerheid over de invloed van de afwezigheid van zo'n sociale mix. Het streven naar een gemengde bevolking zou dan ook een uitgangspunt moeten blijven. Een totaal gesegregeerde samenleving is allesbehalve het samenlevingstype waar we ons achter kunnen scharen. Het pluralisme in de samenleving dient weerspiegeld te zijn ook op het lokale niveau.

We menen echter wel dat niet alle heil in de mengingsstrategie gelegd mag worden. Het herstructureringsbeleid stelt veelal of uitsluitend menging voor en ervaart heterogeniteit niet als een probleem (De Hart e.a., 2002). Het na te streven beleid is dan ook een beleid waarbij gedwongen sociale segregatie zoveel mogelijk gemeden wordt. Dit kan onder meer wanneer iedereen zich een passend woonmilieu en een geschikte woning kan verwerven en door verschillen tussen huishoudens niet te omvangrijk te laten worden. Gezien het feit dat de oorzaken voor de achterstellings situatie van deze buurten zich niet alleen binnen deze buurten situeren maar ook op meso- en macrovlak (veranderingen in de arbeidsmarkt, speculatie op de immobiliënmarkt, tekort aan sociale woningen) zullen de antwoorden op de problematiek tegelijk op de verschillende niveaus gezocht moeten worden (De Decker & Meert, 2000: 78). Wanneer sprake is van segregatie van kansarmen is een directe aanpak gericht op het gebrek aan kansen geboden (zoals het tegengaan van grote inkomensverschillen, het tegengaan van armoede en het bevorderen van sociale mobiliteit, door een gedegen scholing en een verruiming van de toegang tot de arbeidsmarkt daar een gepolariseerde arbeidsmarkt werkt ongelijkheid in de hand). Kortom, een blijvende investering in het onderwijs, in lokale voorzieningen en dienstverlening zal wellicht meer zoden aan de dijk brengen en dit op relatief kortere termijn.

Oosterlynck & Schillebeeck (2012) merken op dat er de laatste jaren een zekere moeheid optreedt rond sociale mix. In plaats van te focussen op het aantrekken van middenklasse burgers en middelen voor achtergestelde buurten plaatst het sociale stijgingsperspectief de zittende bewoners en de bestaande dynamiek van die buurten centraal. Een idee dat ook Saunders (2010) in zijn boek *'De trek naar de stad'* naar voor komt. Dit nieuwe perspectief stelt zowel een fysiekruimtelijke als een sociale vernieuwing voorop en die beiden inspelen op de ambities van de bewoners. In tegenstelling tot de huidige stedelijke vernieuwing (VROM-Raad, 2006) erkent deze invalshoek dat ook deze stadsbewoners ambities hebben om sociaal te stijgen en wordt de stad beschouwd als een plek die kansen biedt, waar mensen op verschillende manieren, op verschillende vlakken vooruit kunnen komen. Hierbij spelen ruimtelijke condities (zoals de woning, woonomgeving, kwaliteit van voorzieningen) een belangrijke rol. De VROM-Raad (2006) stelt dan ook dat een brede ruimtelijke

agenda noodzakelijk is voor de realisatie van stedelijke vernieuwing vanuit dit stijgingsperspectief. De mogelijkheden van de stad tot sociale stijging treden immers niet automatisch in werking, maar vergt investeringen op het vlak van onderwijs, de arbeidsmarkt, huisvesting en vrijetijd. Een zelfde pleidooi vinden we terug bij Soenen (2003: 199): *“Een offensief en anticiperend beleid gaat niet enkel uit van de sociale posities van mensen en van het perspectief van teloorgang, maar is een breed sociaal beleid dat ook ten volle de sociale relaties tussen mensen en het perspectief van potenties en mogelijkheden van het stadsleven in rekening brengt.”* Dergelijk perspectief stapt ook af van het doemdenken van die buurten, maar benadrukt de aanwezige dynamiek en de mogelijkheden tot sociale vooruitgang. Ondanks deze positieve noten, is ook hier enige voorzichtigheid geboden. Oosterlynck en Schillebeeck (2012) benadrukken dat het bevorderen van sociale mobiliteit niet gelijk staat aan de bestrijding van sociale ongelijkheden; het bewegen op de maatschappelijke ladder wordt gemakkelijker maar doet de ladder echter niet omvallen. Bovendien schuilt het gevaar van het individuele schuldmodel om de hoek; armen die er niet in slagen om die ladder te beklimmen, hebben dit enkel en alleen aan zichzelf te danken omdat ze hun weg niet vinden via de mobilisatiekanalen. Dat de bredere economie en de samenleving evenwel voldoende kansen moeten genereren om sociaal te kunnen stijgen, komt veelal niet naar voor in het sociale stijgingsperspectief.

5. Enkele elementen ter uitleiding

Deze nota benadert armoede en sociale uitsluiting vanuit een ruimtelijke invalshoek. De ruimtelijke organisatie van de samenleving is immers geen neutraal gegeven maar een wezenlijk onderdeel van het maatschappelijk gebeuren waardoor armoede en sociale uitsluiting zich ook ruimtelijk kunnen manifesteren. We gaan er evenwel niet vanuit dat er een ruimtelijke predestinatie voor de concentratie van armoede en sociale uitsluiting bestaat. Er zijn weliswaar verschillende relevante lokale mechanismen die de concentratie van armoede kunnen versterken, ruimtelijke factoren die belangrijk zijn daar ze, in samenspel met een aantal socio-economische processen, daadwerkelijk hun invloed doen gelden. Maar in een Vlaamse context kunnen we deze niet als determinerend bestempelen. Bovendien blijken lokale sociale netwerken slechts een beperkte rol in de gehele opportuniteitsstructuur te spelen (Kesteloot e.a., 2006: 230). Het heeft dan ook weinig zin om sociale achterstand te bestrijden met maatregelen die ingrijpen op geografische verspreiding van armoede.

Dit neemt echter niet weg dat net diegenen die in achtergestelde buurten wonen, het meeste nood hebben aan gerichte beleidsmaatregelen. De verbetering van de ruimtelijke toegankelijkheid is hierbij niet voldoende om de situatie van die huishoudens te verbeteren, om de geografie van

armoede aan te pakken. Ook het positiever benaderen van die achtergestelde buurten als krachtwijken of prachtwijken zal geen weinig zoden aan de dijk brengen. Omdat armoede gerelateerd is met verschillende andere kenmerken, zoals laag opleidingsniveau, slechte gezondheid, werkloosheid, is residentiële segregatie enkel de ruimtelijke vertaling van inkomensongelijkheid in de samenleving (Cheshire, 2012). Aangezien buurten verschillen naar woningkwaliteit, prijs en eigendomsstatuut zijn ze niet voor alle bevolkingsgroepen in gelijke mate toegankelijk (De Decker, 1994) en komt ruimtelijke concentratie dan ook gedeeltelijk tot stand door een gebrek aan keuzevrijheid. Acties op diverse niveaus en op verschillende terreinen (fysiek, sociaal, economisch) zijn dan ook noodzakelijk om de onderliggende structurele oorzaken van armoede en sociale uitsluiting aan te pakken. Daarenboven erkent het investeren op die diverse domeinen de dynamiek in die buurten en biedt bewoners de mogelijkheid om sociaal te stijgen.

Bibliografie

Akkermans, P. (1983), *Gaat het om stenen of mensen? Sociale stads- en dorpsvernieuwing in Vlaanderen*, Brussel: Kabinet van de Gemeenschapsminister voor Ruimtelijke Ordening, Leefmilieu en Natuurbehoud.

Andersson, R. (2001), Spaces of Socialization and Social Network Competition: A Study of Neighbourhood Effects in Stockholm, Sweden., in: Anderson, H. T. & van Kempen, R. (eds.), *Governing European Cities. Social fragmentation, social exclusion and urban governance*, Aldershot, Hampshire, Engeland: Ashgate Publishing Limited, 149-188.

Atkinson, R. & Kintrea, K. (2001), Disentangling Area Effects: Evidence from Deprived and Non-deprived Neighbourhoods, *Urban Studies*, 38 (12): 2277-2298.

Bauder, H. (2001), 'You're good with your hands, why don't you become an auto mechanic': Neighbourhood Context, Institutions and Career Development, *International Journal of Urban and Regional Research*, 25 (3): 593-608.

Bervoets, W. & M. Loopmans (2010), *Diversiteit en discriminatie in de sociale huisvesting: een kritische benadering van 'sociale mix'*, Brussel: Erasmus Hogeschool Brussel – SteR* (Stedenbouw en Ruimtelijke Planning).

Bertrand, M., Luttmer, E. & Mullainathan, S. (2000), Network effects and welfare cultures, *The Quarterly Journal of Economics*, 115 (3): 1019-1055.

Bolt, G., Burgers, J. & van Kempen, R. (1998), On the social significance of spatial location; spatial segregation and social inclusion, *Netherlands Journal of Housing and the Built Environment*, 13 (1): 83-95.

Bolt, G. & R. van Kempen (2008), *De mantra van de mix. Hoe ideaal is een gemengde wijk?*, Rotterdam: Uitgeverij Ger Guijs.

Briggs, X. d. S. (2003), Re-shaping the Geography of Opportunities: Place Effects in Global Perspective, *Housing Studies*, 18 (6): 915-936.

Brooks-Gunn, J., Duncan, G. J. & Aber, J. L. (1997), *Neighborhood Poverty. Volume I. Context and Consequences for Children*, New York: Russell Sage Foundation.

Burgess, E.W. (1925), The growth of the city: an introduction to a research project, in: Burgess, E.W. & R.E. Park (eds), *The City*, Chicago: University of Chicago Press, 47-62.

Case, A. C. & Katz, L. F. (1991), *The Company You Keep: The Effects of Family and Neighborhood on Disadvantaged Youths*, Princeton: Princeton University - Harvard University.

Cheshire, P. (2012), Why do birds of a feather flock together? Social mix and social welfare: a quantitative appraisal, in: Bridge, G., Butler, T. & Lees, L., *Mixed Communities: Gentrification by Stealth?*, Bristol: Policy Press, 17-24.

Commins, P. (2004), Poverty and Social Exclusion in Rural Areas: Characteristics, Processes and Research Issues.

Darcy, M. & G. Gwyther (2012), Recasting Research on 'Neighbourhood effects: a collaborative,

participatory, trans-national approach, in: van Ham; M., Manley D., Bailey, N., Simpson, L. & D. Maclennan (eds), *Neighbourhood Effects Research: New Perspectives*, Dordrecht: Springer, 250-264.

De Boyser, K., Dewilde, C., Dierckx, D. & Friedrichs, J. (eds), *Between the Social and the Spatial. Exploring the Multiple Dimensions of Poverty and Social Exclusion*, London: Ashgate.

De Brabander, G., Vervoort, L. & Witlox, F. (1992), *Metropolis. Over mensen, steden en centen*, Leuven: Kritak.

De Corte, S. e.a. (2003), *Onderzoek naar de samenhang tussen migratiestromen en het ontstaan en de persistentie van achtergestelde buurten*, Brussel: Vrije Universiteit Brussel – Mens & Ruimte.

De Decker, P. (1985), Naar een verklaringmodel voor woonsegregatie, *Stedebouw en Volkshuisvesting*, 66 (9): 393-310.

De Decker, P. (1994), Onzichtbare muren. Over leven in achtergestelde buurten en de reproductie van sociale uitsluiting, *Planologisch Nieuws*, 14 (4): 341-366.

De Decker, P. (1994a), Blijft Mattheus met de scepter zwaaien? De inkomenspositie van de begunstigden van het sociaal huisvestingsbeleid, *Ruimtelijke Planning*, 2 (2), 75-83.

De Decker, P. (1999), De stadsmus raakt zelfs zijn bomen kwijt. Over de misnoegde stad, in: Wiesbauer, N. (ed.), *De krant van Babel. Een docudrama in 6 brieven en 5 seizoenen*, Antwerpen: De Kersentuyn, 39-47.

De Decker, P. (2002), De kracht van de context. Of waarom stadswensen vaak loze voornemens zijn, *Ruimte & Planning*, 22 (1), 77-88.

De Decker, P. (2004), *De ondraaglijke lichtheid van het beleid voor de stad in Vlaanderen. Van geïndividualiseerd woonmodel tot stedelijke crisis: een sociologische analyse*. doctoraatsverhandeling Politieke en Sociale Wetenschappen, Antwerpen: Universiteit Antwerpen.

De Decker, P. (2008), 'On social mix as a tool to combat social vulnerability', note for Feantsa, Brussels.

De Decker, P. & Goossens, L. (1999), Woonbeleid - een legislatuuroverzicht 1995-1999, in: Vranken, J., Geldof, D. & Van Menxel, G. (eds.), *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 1999*, Leuven/Amersfoort: Acco, 216-224.

De Decker, P., Hubeau, B. & C. Kesteloot (1996), Stedelijke vernieuwing: eindelijk de retoriek voorbij? In: De Decker, P., Hubeau, B. & S. Nieuwinckel (red.), *In de ban van stad en wijk*, Berchem: EPO, 7-22.

De Decker, P. & Kesteloot, C. (1994), Ruimtelijke spreiding als maatschappelijke structurering: gemarginaliseerde bevolkingsgroepen gekneld op de stedelijke woningmarkt, in: Vranken, J., Geldof, D. & Van Menxel, G. (eds.), *Armoede en Sociale Uitsluiting. Jaarboek 1994*, Leuven/Amersfoort: Acco, 136-153.

De Decker, P. & H. Meert (2000), Mythisch of magisch? Over de gebiedsgerichte aanpak van sociale uitsluiting, in: Vranken, J. et. al. (eds.), *Armoede en Sociale Uitsluiting. Jaarboek 2000*, Leuven: Acco, 59-85.

De Decker, P. & B. Meeus (2012), Achter de façade van de pretstad, in: Holemans, D. (red.), *Mensen maken de stad. Bouwstenen voor een sociaalecologische toekomst*, Berchem: EPO, 14-29.

De Decker, P., Newton, C. & B. Meeus (2009), Only for neat people. On the changing discourse on social rental housing in Flanders, Belgium and its consequences, paper for the international conference for research, policy & practice, Housing Assets, Housing People, Glasgow, 1-4 September.

De Decker, P., Van den Broeck, P. & M. Loopmans (2012), Van bewonersgerichte stadsvernieuwing naar stadsontwikkeling: 30 jaar beleid voor de stad, in: Holemans, D. (red.), *Mensen maken de stad. Bouwstenen voor een sociaalecologische toekomst*, Berchem: EPO, 37-47.

De Decker, P., Vranken, J., Van Nieuwenhuyze, I. & J. Beaumont (eds.) (2003), *On the origins of urban development programmes in nine European countries*, Antwerpen: Garant.

De Hart, J. et. al. (2002), *Zekere banden. Sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid*, Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.

De Lannoy, W. & Kesteloot, C. (1990), Het scheppen van sociaal-ruimtelijke ongelijkheden in de stad, in: Mort-Subite (ed.), *Barsten in België, een geografie van de Belgische maatschappij*, Berchem: EPO, 143-178.

Denton, N., A. (1996), The Persistence of Segregation: Links between Residential Segregation and School Segregation, *Minnesota Law Review*, 80: 795-824.

De Rynck, F. (2008), *De stad in de wijk. Gebiedsgericht werken in Vlaamse steden en gemeenten*, Brussel: Politeia.

De Visscher, S. (2008), *De sociaal-pedagogische betekenis van de woonomgeving voor kinderen*, Gent: Academia Press.

Ellen, I. G. & Turner, M. A. (1997), Does neighbourhood matter? Assessing recent evidence, *Housing Policy Debate*, 8 (4): 833-866.

Flippen, C. (2001), Neighborhood Transition and Social Organization: The White to Hispanic Case, *Social Problems*, 48 (3): 299-321.

Forrest, R. & Kearns, A. (2001), Social Cohesion, Social Capital and the Neighbourhood, *Urban Studies*, 38 (12): 2125-2143.

Frawley, J., O'Meara, M. & Whirisky, J. (2005), *County Galway Rural Resource Study*, Galway: Teagasc, Galway Rural Development Company

Friedrichs, J. (1998), Do poor neighbourhood make their residents poorer? Context effects of poverty neighbourhoods on residents, in: Andress, H.-J. (ed.), *Empirical Poverty Research in a Comparative Perspective*, Aldershot: Ashgate, 77-99.

Friedrichs, J. (2002), Response: Contrasting US and European Findings on Poverty Neighbourhoods, *Housing Studies*, 17 (1): 101-104.

Furstenberg, F. F. & Hughes, M. E. (1997), The Influence of Neighborhoods on Children's Development: A Theoretical Perspective and a Research Agenda, in: Brooks-Gunn, J., Duncan, G. J. & Aber, J. L. (eds.), *Neighborhood Poverty. Volume II. Policy Implications in Studying Neighborhoods*, New York: Russel Sage Foundation, 23-47.

Galster, G.C. (2012) 'The Mechanism(s) of Neighbourhood Effects: theory, evidence and policy implications, in: van Ham; M., Manley D., Bailey, N., Simpson, L. & D. Maclennan (eds), *Neighbourhood Effects Research: New Perspectives*, Dordrecht: Springer, 24-26.

Galster, G. & Killen, S. P. (1995), The Geography of Metropolitan Opportunity: A Reconnaissance and Conceptual Framework, *Housing Policy Debate*, 6 (1): 7-43.

Galster, G. & Santiago, A. M. (2006), What's the 'hood got to do with it?' Parental perceptions about how neighbourhood mechanisms affect their children, *Journal of Urban Affairs*, 28 (3): 201-223.

Gephart, M. A. (1997), Neighborhoods and Communities as Contexts for Development, in: Brooks-Gunn, J., Duncan, G. J. & Aber, J. L. (eds.), *Neighborhood Poverty. Volume I. Context and Consequences for Children*, New York: Russell Sage Foundation, 1-43.

Goetz, E. (2002), Forced Relocation vs Voluntary Mobility: The effects of dispersal programmes on households, *Housing Studies*, 17 (1): 107-123.

Goetz, E. G. (2003), *Clearing the way: deconcentrating the poor in urban America*, Washington D. C.: The Urban Institute Press.

Granovetter, M. (1979), The Strength of Weak Ties, *American Journal of Sociology*, 78 (6): 1360-1380.

Haase, T. & Walsh, J. (2007), *Measuring rural deprivation. A report to the rural development advisory committee* (online), <http://trutzhaase.eu/wp/wp-content/uploads/R-2007-Measuring-Rural-Deprivation.pdf>

Halhead, V. (2006), Rural movements in Europe: Scandinavia and the accession states, *Social Policy and Administration*, 40: 596-611.

Heynen, H. & Loeckx, A. (1998), Scences of ambivalence: Concluding remarks on architectural patterns of displacement, *Journal of architectural education*, 52 (2): 100-108.

Howell-Moroney, M. (2005), The geography of opportunity and unemployment: an integrated model of residential segregation and spatial mismatch, *Journal of Urban Affairs*, 27 (4): 353-377.

Hubeau, B. (2005), Zijn het sociaal woonbeleid en de huisvestingssector mee met de onderkant, in: De Decker, P., L. Goossens & Pannecoucke, I. (eds), *Wonen aan de onderkant*, Antwerpen: Garant, 353-370.

Jargowsky, P. A. (1997), *Poverty and Place, Ghettos, Barrios and the American City*, New York: Russell Sage Foundation.

Jencks, C. & Mayer, S. (1990), The social consequences of growing up in a poor neighbourhood, in: Lynn, L. E. & McGeary, M. F. H. (eds.), *Inner-city poverty in the United States*, Washington D.C.: National Academy Press, 111-186.

Kesteloot, C. & De Decker, P. (1992), Territoria en migraties als geografische factoren van racisme, in: Deslé, E. & Martens, A. (eds.), *Gezichten van hedendaags racisme*, Brussel: VUB Press, 69-108.

Kesteloot, C. & Meys, S. (2008), *Atlas van achtergestelde buurten in Vlaanderen en Brussel*, Leuven: Instituut voor Sociale en Economische Geografie – K.U.Leuven.

Kesteloot, C., Murie, A. & Musterd, S. (2006), European Cities: Neighbourhood Matters, in: Musterd, S., Murie, A. & Kesteloot, C. (eds), *Neighbourhoods of Poverty. Urban Social Exclusion and Integration in Europe*, Hampshire: Palgrave Macmillan, 219-238.

Kesteloot, C., Vandenbroecke, H., Vander Haegen, H., Vanneste, D. & E. Van Hecke (1996), Atlas van achtergestelde buurten in Vlaanderen en Brussel. Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.

Keulen, M. (2009), Stadsvernieuwing in Vlaanderen: opzet geslaagd, in: Loeckx, A. (red.), *Stadsvernieuwing in Vlaanderen. Ontwerpend onderzoek en capacity building*, Amsterdam: SUN, 10-17.

Kloosterman, R. C. & Leun, J. P. V. D. (1999), Just for Starters: Commercial Gentrification by Immigrant Entrepreneurs in Amsterdam and Rotterdam Neighbourhoods, *Housing Studies*, 14 (5): 659-677.

Leventhal, T. & Brooks-Gunn, J. (2000), The Neighborhoods They Live in: The Effects of Neighborhood Residence on Child and Adolescent Outcomes, *Psychological Bulletin*, 126 (2): 309-337.

Lewis, O. (1961), *The Children of Sanchez: Autobiography of a Mexican Family*, New York: Random House.

Lewis, O. (1998), The culture of poverty, *Society*, 35 (2): 7.

Loopmans, M. (2000), Het bedrog van de buurt: mogelijkheden en beperkingen van residentiële sociale mix in de strijd tegen sociale uitsluiting, *Agora*, 16 (3): 26-28.

Loopmans, M. (2005), Het einde van de stad? Stadsontwikkeling en concurrentiedenken, *Oikos*, 38, 12-21.

Loopmans, M. (2007), *Urban governance, neighbourhoods and organised residents: resident mobilisation and urban policies in Antwerp, Belgium*, niet-gepubliceerd doctoraat, Leuven: Katholieke Universiteit Leuven.

Madanipour, A. (1998), Social Exclusion and Space, in: Madanipour, A., Cars, G. & Allen, J. (eds.), *Social Exclusion in European Cities. Processes, experiences, and responses*, Londen: Jessica Kingsley Publishers, Regional Studies Association, 75-89.

Marissal, P., May, X. & Mesa Lombillo, D. (2013), *Stedelijke en Plattelandsarmoede*, Brussel: Centrum voor Gelijkheid van Kansen en voor Racismebestrijding.

Massey, D. S. & Denton, N. A. (1993), *American Apartheid*, Cambridge: Harvard university press.

Mathijssen, C. (2012), *Plattelandsarmoede in Vlaanderen en Wallonië*, Tielt: Lannoo.

Meert, H. (2000), Rural community life and the importance of reciprocal survival strategies, *Sociologia Ruralis*, 40 (3): 319-338.

Meert, H., Mistiaen, P. & Kesteloot, C. (1997), The geography of survival: Household strategies in urban settings, *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 88 (2): 169-181.

Meert, H., Van Hecke, E., Bourgeois, M., Vernimmen, T. & Van Huylenbroeck, G. (2002), Schijnt bedriegt: armoede onder Belgische landbouwers bestaat wel degelijk, in: Vranken, J., De Boyser, K.,

- Geldof, D. & Van Menxel, G. (eds), *Sociale Uitsluiting en Armoede. Jaarboek 2002*, Leuven: Acco, 199-213.
- Meulemans, B., Geurts, V. (1997), *De stedelijke armoedeproblematiek in Vlaanderen*, Antwerpen: Universiteit Antwerpen – Ufsia.
- Meulemans, B., Geurts, V. & De Decker, P. (1996), *Het onbereikbare dak. Eigendomsverwerving, wooncomfort, prijsontwikkelingen en betaalbaarheid in dynamisch en geografisch perspectief (CSB-Bericht)*, Antwerpen: UFSIA.
- Mougenot, C. (1998), Promoting the single-family house in Belgium: the social Construction of model housing, *International Journal of Housing and Regional Research*, 12 (4), 531-547.
- Musterd, S. (2002), Response: Mixed Housing Policy: An European (Dutch) Perspective, *Housing Studies*, 17 (1): 139-143.
- Neirinck, P. (1995), Het Algemeen Verslag over de Armoede: betekenis en opvolging, in: Vranken, J., Geldof, D. & G. Van Menxel (eds), *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 1995*, Leuven: Acco.
- Notten, A. L. T. (2004), *Overleven in de stad. Inleiding tot sociale kwaliteit en urban education*, Antwerpen - Apeldoorn: Garant.
- Oosterlynck, S. & E. Schillebeeck (2012), Stad en sociale ongelijkheid: naar een sociale stijgingsperspectief?, in: Holemans, D. (red.), *Mensen maken de stad. Bouwstenen voor een sociaalecologische toekomst*, Berchem: EPO, 128-144.
- Orwell, G. (1937), *The Road to Wigan Pier*, London: Victor Gollancz Ltd.
- Ostendorf, W. & Musterd, S. (2005), Segregatie en integratie: feiten en visies, in: Brassé, P. & Krijnen, H. (eds.), *Gescheiden of gemengd. Een verkenning van ethnische concentratie op school en in de wijk*, Utrecht: FORUM, 77-93.
- Ostendorf, W., Musterd, S. & De Vos, S. (2001), Social Mix and the Neighbourhood Effect. Policy Ambitions and Empirical Evidence, *Housing Studies*, 16 (3): 371-380.
- Pannecoucke, I. (2010), *De buurt en de school: gescheiden contexten? Een onderzoek bij kinderen naar de relatie tussen hun buurt en hun onderwijservaringen en –verwachtingen*, Leuven: Acco.
- Pannecoucke, I., De Decker, P. & Goossens, L. (2003), *Onderzoek naar de mogelijkheden voor de integratie van de particuliere huurmarkt in het Vlaamse Woonbeleid*, Antwerpen: UA - OASes.
- Peeters, L. (1995), *Voor steden en mensen. beleidsbrief 1995*, Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.
- Peleman, K. (2002), *De rol van de buurt: de maatschappelijke participatie van Marokkaanse vrouwen in een ruimtelijk perspectief*, Leuven: Katholieke Universiteit Leuven.
- Pinkster, F.M. (2009), *Living in concentrated poverty*, Amsterdam: UvA Universiteit van Amsterdam.
- Power, A. (1993), *Hovels to rise. State housing in Europe since 1850*, London: Routledge.

- Power, A. (1997), *Estates on the edge. The social consequences of mass housing in Northern Europe*, London: Macmillan.
- Putnam, R. D. (2007), E pluribus unum: Diversity and community in the twenty-first century. The 2006 Johan Skytte Prize lecture, *Scandinavian Political Studies*, 30 (2): 137-174.
- Reimer, B. (2004), Social exclusion in a comparative context, *Sociologia Ruralis*, 44 (1): 76-94.
- Sampson, R. J., Morenoff, J. D. & Gannon-Rowley, T. (2002), Assessing 'Neighbourhoods Effects': Social Processes and New Directions in Research, *Annual Review Sociology*, (28): 443-478.
- Saunders, D. (2010), *De trek naar de stad*, Amsterdam: De Bezige Bij.
- Saunders, P. (1986), *Social theory and the urban question*, London: Routledge.
- Scharf, T. & Bartlam, B. (2006), *Rural disadvantage quality of life and disadvantage amongst older people a pilot study*, Cheltenham: Commission for Rural Communities.
- Sell, J. L. (1985), Children and Neighborhood Environmental Quality, *Children's Environments Quarterly*, 2 (2): 41-48.
- Shucksmith, M. (2003), *Social exclusion in rural areas: a review of research*, London: DEFRA.
- Soenen, R. (2003), Diversiteit in verbondenheid, in: Boudry, L. e.a. (red), *De eeuw van de stad. Over stadsrepublieken en rastersteden*, Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 179-206.
- Uitermark, J. & J. W. Duyvendak (2004), De weg naar sociale insluiting. Over segregatie, spreiding en sociaal kapitaal, in: *Over insluiting en vermijding*. Twee essays in opdracht van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling. Werkdocument 6. Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling. Den Haag.
- Van Crieelingen, M. (2011), Meanings, politics and realities of social mix – a view from Brussels, in: Bridge, G., Butler, T. & L. Loretta (eds), *Mixed communities: gentrification by stealth*, Bristol: Policy Press.
- Vandenbussche, J. (1998), *Sociale uitsluiting in plattelandsgebieden*, Brussel: Koning Boudewijnstichting.
- Vandermotten, C., Kesteloot, C., Ippersiel, B. e.a. (2007), *Dynamische analyse van de buurten in moeilijkheden in de Belgische stadsgewesten*, ULB, KUL, ICEDD.
- Van Ham, M., Manley, D., Bailey, N., Simpson, L. & Maclennan, D. (eds) (2012), *Neighbourhood Effects Research: New Perspectives*, Dordrecht: Springer.
- Van Hecke E. en Marx A. (1999), *Boeren in de knel. Armoede in land- en tuinbouw*, Brussel: Koning Boudewijnstichting,
- Van Hecke E. (2001), Measuring poverty among farmers in Belgium, *Belgeo*, 1(3): 247-263.
- Van Nieuwenhuyze, I. & Vranken, J. (2006), Antwerp: Confronting the Social and Spatial, in: Musterd, S., Murie, A. & Kesteloot, C. (eds), *Neighbourhoods of Poverty. Urban Social Exclusion and Integration in Europe*, Hampshire: Palgrave Macmillan, 35-51.

Vlaamse Regering (2004), *Regeerakkoord 2004. Vertrouwen geven, verantwoordelijkheid nemen* (De Vlaamse Regering 2004-2009).

Vlaamse Regering (2009), *Regeerakkoord 2009-2014. Een daadkrachtig Vlaanderen in beslissende tijden. Voor een vernieuwende, duurzame en warme samenleving* (De Vlaamse Regering 2009-2014).

Vranken, J., Geldof, D. & Van Menxel, G. (eds.) (1997), *Armoede en Sociale Uitsluiting. Jaarboek 1997*, Leuven/Amersfoort: Acco.

VROM-Raad (2006), *Stad en stijging. Sociale stijging als leidraad voor stedelijke vernieuwing*, Den Haag: OBT bv.

Wacquant, L. (1993), Urban Outcasts: Stigma and Division in the Black American Ghetto and the French Urban Periphery, *Int. Journal of Urban and Regional Research*, 17: 366-383.

Wacquant, L. (1996), Red Belt, Black Belt: Racial Division, Class Inequality and the State in the French Urban Periphery and the American Ghetto, in: Mingione, E. (ed.), *Urban Poverty and the Underclass*, Oxford: Blackwell Publishers, 234-267.

Wacquant, L. (1998), Negative social capital: state breakdown and social destitution in America's urban core, *Netherlands Journal of Housing and the Built Environment*, 13 (1): 25-40.

Willaert, S. (1997), *Stedelijk beleid en Sociaal Impulsfonds. Seminariewerk tweede kandidatuur PSW (UFSIA)*.

Wilson, W. J. (1987), *The Truly Disadvantaged: the Inner City, the Underclass, and Public Policy*, Chicago: The University of Chicago Press.

Wilson, W. J. (1996), *When work disappears*, New York: Vintage Books.